

**АШИГТ МАЛТМАЛ ХУУЛЬ БУСААР ОЛБОРЛОХ ГЭМТ ЯВДАЛД ХИЙСЭН
ТҮҮХ-ЭРХ ЗҮЙН ДҮН ШИНЖИЛГЭЭ, ТУЛГАМДАЖ БУЙ АСУУДАЛ
HISTORICAL-LEGAL ANALYSIS OF THE CRIME OF ILLEGAL MINERAL
EXTRACTION AND CURRENT ISSUES**

Батбаярын Цогтбаатар

ДХИС-н ЦС-ийн Эрүүгийн процессын эрх зүйн тэнхимийн
эрхлэгч, Хууль зүйн доктор , (Ph.D), цагдаагийн хурандаа

Tsogtbaatar Batbayar

Criminal Procedure Department of Police Academy

Head of Department, Ph.D, Police colonel

Хураангуй. Уул уурхайн салбар дагасан ашигт малтмал хууль бусаар олборлох гэмт явдалд түүх-эрх зүйн дүн шинжилгээ хийж, тулгамдаж буй асуудлыг тодорхойлж, цаашид анхаарах асуудлаар санал дэвшүүлсэн болно.

Abstract: A historical and legal analysis of the crime of illegal mineral extraction in the mining sector was carried out, current issues were determined, and proposals were recommended for future attention.

Түлхүүр үг. Ашигт малтмал, хууль бус олборлолт, гар аргаар олборлогч, олзворлох, малтас бүхий, иргэчүүд.

Keyword. Minerals, illegal mining, artisanal miners, gained, excavated, citizens

Нэг. Удиртгал

Монгол Улсын Үндэсний аюулгүй байдлын үзэл баримтлалд байгаль орчны тэнцвэрийг хадгалах, усны нөөцийг хамгаалах, газрын доройтлын сөрөг үр дагаврыг зөөлрүүлэх, биологийн олон янз байдлын ховордлоос сэргийлэх нь хүний эрүүл оршин амьдрах, хүрээлэн байгаа орчны аюулгүй байдлыг хангах үндэс¹ хэмээн заасан билээ.

Улс орны нийгэм, эдийн засгийн хөгжил, иргэдийн амьжиргаанаас хамааран, хүрээлэн байгаа орчны эсрэг гэмт хэргийн гаралт 2016 онд 165, 2017 онд 330, 2018 онд 366, 2019 онд 489, 2020 онд 626, 2021 онд 601, 2022 онд 559 гэмт хэрэг үйлдэгдэн², түүний улмаас учирч буй хохирол нь жилээс жилд өсөн нэмэгдэж байна. Үүний дотор Монгол Улсын Эрүүгийн хуулийн 24.2 дугаар зүйлд заасан хууль бусаар ашигт малтмал хайх, ашиглах, олборлох гэмт хэрэг өсөж, учруулах хохирол, хор уршиг нь тухайн нутаг дэвсгэрээс хальж хилийн бүс болон улсын хэмжээнд нөлөөлөх болсон нь дотоодын нийт бүтээгдэхүүний 25 хувь, аж үйлдвэрийн нийт бүтээгдэхүүний 72 хувь, экспортын 90 хувийг дангаар эзэлдэг³ манай улсын хөгжлийн үндэс болсон ашигт малтмал олборлох салбарт сөргөөр нөлөөлж байна.

Монгол Улсад сүүлийн 20 гаруй жилд эрчимтэй үйлдэгдэх болсон ашигт малтмал хууль бусаар хайх, ашиглах, олборлох гэмт хэргийг эрүүгийн эрх зүйн хамгаалал талаас нь анхаар байгаа хэдий ч улсын хил хамгааллын бодлоготой уялдуулан авч үзэх талаар шинжлэх ухааны үндэслэлтэй, судалгаа, дүн шинжилгээ хангалтгүй байна.

¹ Үндэсний аюулгүй байдлын зөвлөл (Монгол Улсын Их Хурлаас баталсан 1994 оны 56, 2010 оны 48 дугаар тогтоол) Уб., 2010. 38 дахь тал.

² ЦЕГ-ын Мэдээлэл, дүн шинжилгээ, шуурхай удирдлагын алба. Монгол Улсад бүртгэсэн гэмт хэрэг, зөрчлийн нөхцөл байдал-2023. Уб., 2023. 216 дахь тал.

³ Эрдэс баялгийн салбарын статистик мэдээ. 2019 он. Уб., 15 дахь тал.

Ашигт малтмал хууль бусаар олборлох үйлдлийн онцлогийг дурдвал, зохион байгуулалттай, “нуугдмал, далд”¹ хэлбэрээр хэрэгждэг бөгөөд түүнийг нотлоход бэрхшээлтэй байдаг нь судалгаагаар тогтоогдсон. Тиймээс ашигт малтмал хууль бусаар олборлох гэмт хэргийг түүх-эрх зүйн хувьд судалж, мөрдөн шалгах болон нотлох ажиллагаанд улсын хил хамгаалах байгууллагыг татан оролцуулах, хамтран ажиллах, энэ талаарх хил хамгаалалтын үр нөлөөг дээшлүүлэх нь энэхүү сэдвийг хөндөх үндэслэл боолсон.

Энэхүү сэдвийн хүрээнд хамруулан Б.Одонгэрэл², Я.Цэлмэн³, П.Очбадрах⁴ нар, хохирол тогтоох ажиллагааны талаар биологийн доктор Г.Эрдэнэбаясгалан⁵ өөрсдийн бүтээлээ туурвисан байна. Түүнчлэн проф Х.Пэрлээ, Г.Сүхбаатар, Ш.Нацагдорж, Н.Ишжамц, Ч.Далай, Ш.Бира, Г.Совд⁶, Б.Содовсүрэн, Т.Сэнгэдорж, О.Амархүү, Д.Лүндээжанцан зэрэг эрдэмтэн судлаачид өөрсдийн бүтээлүүдэд байгаль хамгаалах асуудлыг төр, эрх зүй, түүхэн уламжлал талаас авч үзсэн байна. Дагнасан эрдэмтэн судлаачдаас док. Ц.Цэлмэг, Ж.Нямдулам⁷, С.Гантулга, Б.Энхболд⁸, Д.Батболд⁹ нарын бүтээлийг дурдаж болно.

Улс орнуудын хил дамнасан, ашигт малтмал хууль бусаар олборлох гэмт хэргийн нөхцөл байдлын талаар Үндэстэн дамнасан зохион байгууллагатай гэмт хэрэгтэй тэмцэх олон улсын байгууллага нь энэ төрлөөр дагнасан судалгаа явуулдаг¹⁰.

Хоёр. Үндсэн хэсэг

Манж-Чин гүрний үед Монголын газрын өмчлөлийн дээд субъект нь Манжийн хаан болон солигдож, албан баримтад Монголын газар нутгийг “Эзний (Манжийн) албан газар” гэж нэрлэснээс өөр газар, түүний хэвлийн ямар нэгэн өмчлөгчийн эрхийг хөндсөн зүйл, заалтгүй ажээ.

Зарим хятад иргэд тухайн үеийн хил хязгаарын зарлиг зөрчиж, суурьшин тариа тарих болсноор Монгол газарт урьд өмнө үзэгдэж байгаагүй “ашигт малтмал хууль бусаар олборлох”-той холбоотой гэмт явдал гарах болсон нь манай улс Манж Чин улсын эрхшээлд байх үеэс эхэлжээ. Тухайлбал, хятад иргэд хулгайгаар алт ухсан тухай Сайн ноён аймгийн чуулганаас их жургаанд явуулсан бичгээс¹¹: “...Эдүгээ чуулганы дарга миний газар хэрэгтэн засаг нарыг зарлан авч Засагт хан аймгийн гүн Сандавдорж, харьяат аймгийн гүн Ойдовдорж нарын хамт нийлж шүүвээс, засаг Дамринжавын мэдүүлэх нь миний бие урьд тушаалаар алт гарах газрын харуулыг захирч бүхүйд төр гэрэлтийн тавдугаар он (1825) хавар цаг Онгон Улаан хэмээх газарт иргэчүүд алт малтахаар ирэв хэмээн Тайж Дамиранжаваас мэдүүлээр ирсэнд, тус хошууны тайж Шагдарыг тэдгээр иргэдийг хөөн явуул хэмээн тушааж мордуулсны дараа Шагдарын хойш ирж хэлсэн үг: миний бие тайж Дамиранжавын хамт Онгон Улаан хэмээх газарт очвоос жаран долоон иргэн, наян гурван тэмээ, жаран таван илжигтэйг олж цааш хөөж явуулаад ирэв хэмээн хэлсэн” ...засаг Дуламжавын мэдүүлэх нь: “төр гэрэлтийн хоёрдугаар онд (1822) засаг би харуулыг захирч бүхүй

¹ Асуулгад оролцсон 172 ажилтны 150 буюу 85 хувь нь энэ гэмт хэрэг “нуугдмал, далд буюу төвөөс алсмагдал, сууршиллын бүсээс хол, хөдөө хээр, очиход бэрхшээлтэй газарт үйлдэгддэг ба ихэвчлэн бүртгэгдээгүй хэргийн шинжтэй” гэж хариулсан болно.

² Б.Одонгэрэл. Хуулийн этгээдэд хүлээлгэх эрүүгийн хариуцлага. Хууль зүйн докторын зэрэг горилсон бүтээл. Уб., 2020.

³ Я.Цэлмэн. Хуулийн этгээдэд холбогдох хэргийн нотолгоо. Хууль зүйн докторын зэрэг горилсон бүтээл. Уб., 2021.

⁴ П.Очбадрах. Хууль бусаар ашигт малтмал олборлох гэмт хэргийг эрүүгийн тагнуулын ажлаар илрүүлэх ажиллагаа. Хууль зүйн докторын зэрэг горилсон бүтээл. Уб., 2021.

⁵ Г.Эрдэнэбаясгалан. Амьдрах орчны үнэлгээнд тулгуурлан байгаль орчны хохирлыг тооцох аргачлалыг боловсронгуй болгох нь. Биологийн докторын зэрэг горилсон бүтээл. Уб., 2019.

⁶ Э.Авирмэд, Д.Дашцэдэн, Г.Совд. Монгол хууль. Уб., 1997. 63 дахь тал.

⁷ Ж.Нямдулам. Уголовно-правовая охрана отношений в сфере добычи полезных ископаемых по законодательству Монголии и Российской Федерации. Хууль зүйн докторын зэрэг горилсон бүтээл. Уб., 2015.

⁸ С.Гантулга, Б.Энхболд. Эрүүгийн эрх зүй: тусгай анги. Уб., 2018.

⁹ Д.Батболд. Ашигт малтмал өмчлөл, ашиглалтын Үндсэн хуулийн үндэслэлийг хөгжүүлэх нь. Хууль зүйн докторын зэрэг горилсон бүтээл. Уб., 2020.

¹⁰ 2016 global initiative against transnational organized crime. All rights reserved

¹¹ Ар Монгол дахь хятадын худалдаа-мөнгө хүүлэл (1751-1911). Баримт бичгүүд. Уб., 1988. 219-220 дахь тал. БНМАУ. ТТА, ФМ. 58, Д.1, ХН. 26, Х.28-31/

тус хошууны тайж Жалцан, Жамц нарыг зарж харуулыг байцаалгасанд тэдний ирж хэлсэн нь: зуух харуулын тайж Гонгор нь таван сард Онгон Улаан хэмээх газарт тавь гаруй иргэчүүд алт малтахаар ирснийг Гонгор би хөөж явуулсан.” Тайж Санрай, харц Цэвэг нарын хамтаар мэдүүлэх нь: Сайшаалт ерөөлтийн хорьдугаар онд (1815) гүн агсан Минжүүрдорж харуулыг захирч бүхүйд Онгон Улаан хэмээх газарт хорин таван иргэчүүд алт малтахаар ирснийг Санрай, Цэвэг бид нар захирсан гүнд мэдүүлсэнгүй, шууд хөөж явуулаад, дараа гүн агсан Минжүүрдоржид мэдүүлсэн хэмээн мэдүүлнэ... Төр гэрэлтийн наймдугаар он долоон сарын арван хоёр (1828.08.22)¹.

XVIII зууны сүүлчийн хагаст Монгол нутагт алт, эрдэнийн чулуу, бусад ашигт малтмалыг малтан авч ашиглахыг манж нар хориглож, Засагт хан, Сайн ноён хан хоёр аймгийн нутагт халх Монголын хилийн орчимд байх Алтан ууланд тусгай харуул гаргадаг болсон байна. Алтны харуул анхандаа 8 суурь, хожим нэмэгдсээр 20 гаруй суурь болж, Засагт хан, Сайн ноён хан аймгаас 105 өрх, түүнийг ээлжлэн захирах, засаг, туслагч түшмэд нэгжгээд, хөтөл хоёрыг тогтмол дайчлан суулгаж цагдуулах арга хэмжээ авч байсан байна. Энэ нь өнөөгийн хилийн бус зурваст ашигт малтмал, уул уурхайн салбарын нөлөөлөл нь эрт ч эдүгээ ч илэрч байсны нотолгоо байх үндэслэлтэй. Алтны харуулын нэг өрх жилд 90 лан, захирах засаг 80 лан, туслагч 80 лан, хөтөл 10 лангийн зардал хэрэглэж² байсан талаар эх сурвалжид тэмдэглэгджээ.

Ийнхүү 1800 оны дунд үеэс манай улсад ашигт малтмалын нэгэн төрөл алтыг хууль бусаар олборлох явдал хятад иргэдээс, хил дамнуулан үйлддэг, зохион байгуулалтын шинжтэй болсон бол, манай улсын хувьд хамгаалалтын шинжтэй харуул гарган хил хязгаараас хөөдөг байснаас бус барьж хорих, ял шийтгэх, эрүү шүүлт тулгах явдал байгаагүйг нотолно.

Богд хаант Монгол Улсын үеийн гол хууль “Зарлигаар тогтоосон Монгол Улсын хууль зүйлийн бичиг”-т “Түшмэлийн засаг” хэмээх 51 дүгээр дэвтэрт нийт нутаг дэвсгэрийн байгалийн баялгийг хариуцан хамгаалж байх үүргийг харьяа засаг нарт ногдуулж, тэдгээрийн хариуцлагыг заажээ. Мөн Богд хаант Монгол Улсаас 1913 онд “Хязгаарын доторх олон зүйлийн уурхайг нээн шийтгүүлэх дүрэм хэмжээ” баталсан байна. Энэ дүрмээр тус улсын ба Орос улсын, жич бусад аль ч улсын хүн уурхай нээхийг гүйх, уурхай нээхийг эрж үзэх, малтаж үзэх, малтаж олсон уурхайн хөрөнгө, түүнээс улсын санд тушаах гааль, хүлээх хариуцлагыг зохицуулжээ³. Энэ дүрэм нь 38 зүйлтэй⁴ бөгөөд бүлэглэн, ангилаагүй байна. Энэ журмын 32 дугаар зүйлд: “Хааяа тэмдэгт бичиг хүлээн аваагүй хүн уурхайн хороон дор үйлдвэр хийх ба сул оршин суух нь буй аваас харьяат түшмэлийн газраас тэд нарыг даруй хөөн зайлуулан, хэрэг будилаан өдүүлэх гэмийг арилгаваас зохимуй” гэж зааснаас үзэхэд, тухайн үед ашигт малтмал хууль бусаар олборлох гэмт хэрэгтэй тэмцэж байжээ дүгнэж болохоор байна.

Ардын хувьсгал ялж 1923 оны 8 дугаар сарын 20-ны өдөр “Ардын засагт Монгол Улсын уурхайн дүрмийг ардын засгийн газраас батлан гаргасан байна. Энэ дүрэмд уурхайг захирах, уурхайг шинжлэн эрэх, уурхайг битүүгээр тэмтрэн үзэх, уурхайг малтах, уурхайн дотоод байдлын тухай асуудлыг зохицуулжээ. Дүрмийн 36 дугаар зүйлд зааснаар: “аливаа хүмүүс зохих тэмдэгт бичгийг үл аван уурхайг шинэчлэн эрэх буюу нарийвчлан тэмтрэн үзэх ба малтас аваас хууль ёсоор шийтгэж, Монголын хязгаараас үлдэн явуулмой”⁵ гэсэн нь улсын хил хязгаараас хөөх уламжлал хадгалагдаж ирснийг харуулж байна.

Бүгд Найрамдах Монгол Ард Улсын анхны Эрүүгийн хууль болох “Шүүх цаазын бичиг”⁶-ийн 103 дугаар зүйлд: “Алт мөнгөний зэрэг эрдэнийн зүйл, элдэв эрдэнийн чулууг жич: чулууны тос, чулууны нүүрс зэргийг зоргоороо тэмтрэн үзэх буюу малтагсдыг 3 сараас 3 жил хүртэл

¹ Мөн тэнд

² Монголын хууль тогтоомжийн түүхэн эмхэтгэл 1206-1910. I. Уб., 554 дэх тал.

³ Монгол Улсын ашигт малтмалын хуулиуд. 1910-2010. (эмхэтгэл: Б.Өлзийбаяр, Б.Цэцэнбилэг) Уб., 2010. 5-10 дахь тал.

⁴ Б.Гүнбилэг, И.Идэш, Г.Банзрагч нар. Эрдэс баялгийн эрх зүйн тойм. Уб., 2012. 11 дэх тал.

⁵ Монгол Улсын ашигт малтмалын хуулиуд. 1910-2010. Уб., 2010. 18 дахь тал.

⁶ Д.Адъяабазар. Монгол Улсын 1921 оноос хойших Эрүүгийн хууль тогтоомжийн хөгжилт. Уб., 1998. 7 дахь тал.

хугацаагаар гянданд хорьж, олсон зүйлүүд ба элдэв хэрэгслийг албадан хураана¹” гэж заасан нь ашигт малтмалын хууль бус олборлолтыг хязгаарлах шаардлага тулгарч байсныг харуулж байна.

Эрдэс баялгийг олборлох үйл ажиллагаа нь 1930-1990 оныг хүртэл 60 гаруй жилийн хугацаанд зөвхөн төрийн оролцоотой явагдаж байсантай холбоотой тул хил орчмын бүсэд ашигт малтмал олборлохтой холбоотой зохицуулалт шаардагдаж байгаагүй бөгөөд сүүлийн 30 гаруй жилийн хугацаанд уг асуудал улсын хил хамгаалалтад сөрөг нөлөө үзүүлж эхэлсэн гэсэн дүгнэлтэд хүрч байна.

Ашигт малтмал хууль бусаар хайх, ашиглах, олборлох гэмт хэргийн шинжийг өнөөгийн Эрүүгийн хуулийн 24.2 дугаар зүйлд:

1.Тусгай зөвшөөрөлгүйгээр ашигт малтмалын эрэл хайгуул, олборлолт, боловсруулалт, ашиглалт явуулсан, эсхүл ашигт малтмал олборлохоос өөр зориулалтаар хууль бусаар газрын хэвлийд халдсан;

2.Тусгай зөвшөөрөлтэйгөөр ашигт малтмалын хайгуул, ашиглалт, олборлолт, боловсруулалт явуулсан талбайд нөхөн сэргээлтийн ажлыг зохих журмын дагуу хийгээгүйн улмаас байгаль орчинд ноцтой хохирол учирсан;

3.Энэ зүйлийн 1 дэх хэсэгт заасан гэмт хэргийг хуулийн этгээдийн нэрийн өмнөөс, хуулийн этгээдийн ашиг сонирхлын төлөө үйлдсэн;

4.Энэ зүйлийн 2 дахь хэсэгт заасан гэмт хэргийг хуулийн этгээдийн нэрийн өмнөөс, хуулийн этгээдийн ашиг сонирхлын төлөө үйлдсэн” гэж тодорхойлсон байна.

Ашигт малтмал хууль бусаар олборлох талаар түүх-хэл зүйн сурвалжид Я.Цэвэл: “ашигт малтмал” гэдгийг “газрын хөрсөн доороос малтаж авах элдэв баялгийн зүйл²” гэсэн утгаар, “малтмал” гэдгийг “малтаж авсан юм; ашигт малтмал³” гэж “олзворлох, олзолворлох” гэдэг нь ижил утгыг агуулсан гэж үзсэн байх бөгөөд тайлбар хэсэгт “уурхайн баялгийг эрэн малтаж ашиглах, олзолворлох үйлдвэр, олзолворлох эрх⁴” гэсэн утгаар тайлбарласан байх ба түүний бүтээлд “олборлох” гэсэн үг ороогүй байна.

Хуулийн этгээдийн нэрийн өмнөөс, хуулийн этгээдийн ашиг сонирхлын төлөө үйлдсэн гэж тухайн хуулийн этгээдэд эдийн болон эдийн бус ашигтай байдал бий болгох, үүргийн гүйцэтгэлээс чөлөөлөгдөх зэрэг ашиг сонирхлын төлөө үйлдсэн гэсэн ойлголтыг агуулж байна. Хууль бусаар газрын хэвлийд халдах шийдвэрийг хуулийн этгээдийг төлөөлөх эрх бүхий албан тушаалтан дангаараа, эсхүл хамтран шийдвэр гаргасан байж болох бөгөөд энэ тохиолдолд хуулийн этгээдэд ял оногдуулах үндэслэл тодорхойлогдоно.

Ашигт малтмалыг ердийн, түгээмэл тархацтай, цацраг идэвхт гэх зэргээр ангилдаг бөгөөд түгээмэл тархацтай ашигт малтмалд элс, хайрга, дайрга, шороо, чулуу, шавар зэрэг байгаль дээр түгээмэл байдаг барилга үйлдвэрлэлийн салбарт ашиглагддаг зүйлс ордог. Үүнийг Зөрчлийн тухай хуулийн 7.12 дугаар зүйлд заасан “Түгээмэл тархацтай ашигт малтмалын тухай хууль зөрчих” зүйлээр шалгана.

Мөн зөрчил болгон заасан “Тусгай зөвшөөрөлгүй хүн, хуулийн этгээд хуулиар тогтоосон журам зөрчиж байгалийн үнэт, эсхүл өнгөт чулууг: олборлосон, худалдсан, худалдан авсан, тээвэрлэсэн, хадгалсан” үйлдлийн хувьд хилийн бус зурваст үйлдэгдэх явдал ихэссэн бөгөөд хэдийгээр тусгай зөвшөөрөлгүй гэдгээрээ эрүүгийн хуульд заасан шинжийг агуулах боловч халдлагын зүйл нь ердийн ашигт малтмал бус “байгалийн өнгөт, үнэт чулуу” байдгаараа зөрчилд тооцон хуульчилсан байна.

Мөн “техникжсэн” гэх тодотголтой, хөрөнгө орлогоор давуу, хангамж хэрэгслээ шийдвэрлэх боломжтой, мэдээлэлд ойрхон, албан тушаалтны дэмжлэг авах боломжтой нэг хэсэг нь хайгуулын тусгай зөвшөөрөл болон нөхөн сэргээлт хийх гэрээг халхавч болгон ашиглах, техник

¹ Дурдсан бүтээл. 21 дэх тал.

² Я.Цэвэл. Монгол хэлний товч тайлбар толь. (нэмж дэлгэрүүлсэн гуравдугаар хэвлэл). .: Мөнхийн үсэг. Уб., 2021. 73 дахь тал.

³ Дурдсан бүтээл. 483 дахь тал.

⁴ Дурдсан бүтээл. 601 дэх тал.

хэрэгслийн хүчин чадлаар, харьцангуй өндөр ашиг олох зорилгоор, зохион байгуулалтын хэлбэрт орж бусдыг гэмт хэрэг үйлдэх “хэрэгсэл” болгон үйлддэг зэргээрээ улсын хил хамгаалалтад үзүүлж буй нөлөөллийн шинж илэрдэг.

Дэлхийн зарим улсад учирсан ашигт малтмал хууль бусаар олборлох гэмт хэргийн нөлөөлөл

Латин Америкийн улс орнуудыг жишиг болгон сонгож, нарийвчлан судлах нь хожим Монгол Улсад ямархуу хэмжээний хохирол сүйрэл учирч болох таамаглалыг дэвшүүлэх, урьдчилан харах, үүсэх нөхцөл байдлаас гарах гарцыг эрэлхийлэх нэг чиглэл болох юм.

XXI зууны эхний арван жилд дэлхийн хамгийн том кокайн үйлдвэрлэгчид хууль бус алтны экспортын үнэ кокайны экспортын үнээс илүү болсныг анхаарах болжээ¹. АНУ болон бусад оронд ялангуяа Колумб, Мексиктэй “хар тамхины эсрэг дайн” зарлаж, Латин Америкаас АНУ-руу мансууруулах бодис худалдаалах гэмт хэргийн ашиг орлого огцом буурч байсан үед алтны үнэ өссөнөөр алтны уурхайн ашиг орлого ихээхэн нэмэгдсэн. Үүний үр дүнд, гэмт хэргийн бүлэглэлүүд мансууруулах бодисын худалдаанаас алт олборлолт руу шилжих явц ажиглагдаж байна.

Бүс нутгийн хувьд авч үзвэл, алт олборлолтын нэлээд хувийг хууль бус олборлолт эзэлж байна. Тухайлбал; Перугийн алт олборлолтын 28 хувь, Боливийн 30 хувь, Эквадорын 77 хувь, Колумбын 80 хувь, Венесуэлийн 80-90 хувь нь тус тус хууль бусаар олборлож байна.

Колумбын засгийн газрын эрх баригчдын үзэж байгаагаар Колумбын хувьсгалт цэргийн хүчний гэмт бүлэглэл² нь хууль бусаар алт олборлож улсын хил зөрчиж нэвтрүүлэн борлуулах замаар санхүүжилтийнхээ 20 хувийг бүрдүүлдэг, энэхүү бүлэглэлийн нэг “34 дүгээр фронт” дангаараа хууль бус олборлолтоос сар бүр 1 тэрбум ам.долларын ашиг олдог гэж тооцсон байна³.

Перу улсаас 2014 онд тэрбум гаруй ам.долларын үнэтэй 35 тонн алтны контрабандын хэрэг үйлдэгдэж, Лима улсаар дамжуулан АНУ, Швейцар луу усан онгоцоор тээвэрлэгдсэн бол, Болив улсаас хууль бусаар олборлосон 68 тонн орчим алтыг Амазон болон хойд хилийн нутгаар гаргасан зэрэг нь манай улстай харьцуулахад 15-30 дахин өндөр хэмжээнд байна.

Судалгаанаас үзэхэд, Колумб улс 4.9 сая хүн амыг нүүлгэн шилжүүлснээс (10 колумб хүн тутмын нэг) 87 хувь нь ашигт малтмалын хууль бус олборлолт явагддаг Амазоны хилийн бүс нутгаас нүүлгэсэн болохыг харуулж байна. “Карнеги Амазон Мөнгөн ус” төслийн гар аргаар алт олборлогчид жил бүр Амазоны бүс нутагт байгаа гол мөрөн, нууруудад 30 гаруй тонн мөнгөн усыг хаядгаас нөхөн үржихүйн насны эмэгтэйчүүдийн хувьд аюулгүйн хязгаараас 34 дахин өндөр түвшинд хүрч, тархины гэмтэлтэй хүүхэд төрж байна. Мөн Амазоны ширэнгэн ой их хэмжээгээр сүйрч ойролцоогоор 1680 км² ой устсан байна. Ихэнх ой чийглэг ойн эко бүс нутагт байгаа бөгөөд Гайана, Перугийн баруун урд хил, Амазоны сав, Бразилын Тапажос-Хингугийн чийглэг ой, Колумбын Магдалена хөндийн Урабагийн чийглэг ой устаж үгүй болж байна.

Гэмт хэргийн бүлэглэлүүд хүрэхэд хэцүү, хил орчмыг хязгаар бүс, газар нутгийг олж авч, хууль бус алт олборлолтыг харьцангуй бага эрсдэлтэй, өндөр ашигтай хийх, ашгаа хадгалах зуураа орон нутгийн газар нутаг, хүн амын дунд өөрийн эзэмшлээ хадгалахыг чармайдаг байна.

Ашигт малтмал хууль бусаар олборлох гэмт хэргийн дотоод нөхцөл байдал

Судалгаанаас үзэхэд, цагдаагийн байгууллагын бүртгэсэн хүрээлэн байгаа орчны эсрэг нийт гэмт хэргийн 12-15 хувийг “Хууль бусаар ашигт малтмал хайх, ашиглах, олборлох” гэмт хэрэг эзэлж байна.

Хууль бус олборлолтын гэмт хэргийн үйлдлийн арга сүүлийн жилүүдэд улам нарийсаж, бүлэг зохион байгуулалттай, нууц далд хэлбэрт шилжсэн, хүн очиход бэрх хөдөө хээрийн нөхцөлд, хилийн бүс зурваст хяналтгүй үйл ажиллагаа явуулах, орон нутгийн төр, захиргааны алба

¹ www.GlobalInitiative.net (Хандалт: 2019 оны 5 сар)

² FARC-Revolutionary Armed Forces of Colombia https://en.wikipedia.org/wiki/Revolutionary_Armed_Forces_of_Colombia (Хандалт: 2019 оны 6 сар)

³ www.GlobalInitiative.net (Хандалт: 2019 оны 7 сар)

хаагч нарыг ашиглан тэдний туслалцааг авах байдлаар ял шийтгэлгүй өнгөрч байгаа нь бүртгэсэн нэг хэргийн ард нуугдмал 2-3 хэрэг байна гэж дүгнэх үндэслэлтэй бөгөөд сүүлийн 5 жилд 624 гэмт хэрэг бүртгэсэн бол үүний цаана бүртгээгүй 1200 гаруй хэрэг үйлдэгдсэн гэж үзэхээр байна.

Хүрээлэн байгаа орчны эсрэг нийт гэмт хэргийн 26-38 хувийг (624) хууль бусаар ашигт малтмал хайх, ашиглах, олборлох гэмт хэрэг эзэлжээ. Гэмт хэрэг үйлдэгдсэн байдлыг он дарааллаар авч үзвэл: 2016 онд 35, 2017 онд 104, 2018 онд 126, 2019 онд 136, 2020 онд 223, 2021 онд 175, 2022 онд 155 гэмт хэрэг үйлдэгдсэн¹ нь энэ төрлийн гэмт хэрэг төдийлөн буурахгүй байх хандлагатайн илрэл.

Ашигт малтмал олборлох, ашиглахтай холбоотой хилийн дэглэмийн зөрчил 2010 оноос хойш хилийн зурваст 44, хилийн бүсэд 48 удаа үйлдэгдсэн².

Бид дээрх тоо баримтад тулгуурлан энэ төрлийн гэмт хэрэг өсөхөд нөлөөлсөн дараах хүчин зүйл байгааг дурдвал:

1. Судлаачид “Орон нутгийн удирдлагын хувийн сонирхол, авлига, хээл хахуулийн асуудлаас үүдэж, хил орчмын нутаг дэвсгэрт байгалийн баялаг ашиглах, олборлох, түрээслэх, газар нутгийн маргаантай асуудал ихээр гарч байгаа нь дотоодоос үүсэх аюулыг ихэсгэж байна³” гэж дүгнэсэн нь үндэслэлтэй. Тухайлбал, Баянхонгор⁴, Дорноговь⁵, Төв⁶, Сэлэнгэ аймгийн иргэдийн төлөөлөгчдийн хурлын шийдвэр, шат шатны засаг даргын захирамж, гэрээний заалтыг судлахад эвдэгдсэн газар нутгийг нөхөн сэргээхийн тулд, тусгай зөвшөөрөлгүйгээр олборлолт явуулахыг зөвшөөрсөн хэм хэмжээг тусгасан шинжтэй акт гаргасан байна.

2. Сүүлийн жилүүдэд аймаг, сумын Иргэдийн Төлөөлөгчдийн Хурлын Тэргүүлэгчид Газрын тухай, Ойн тухай, Усны тухай, Ашигт малтмалын тухай хууль тогтоомж, Засгийн газрын 2015 оны 151, 2022 оны 296-р тогтоолоор баталсан “Бичил уурхай ашиглах журам” зэргийг илт зөрчсөн “Нөхөн сэргээлт хийлгэх тухай” олон тооны тогтоол, шийдвэр гаргасан. Эдгээр шийдвэр нь сөрөг үр дагавар үүсгэсэн байна. Тухайлбал, Сэлэнгэ аймгийн Ерөө сумын засаг дарга, ИТХ-ын дарга нар 2015 онд 82 аж ахуйн нэгж, иргэн, нөхөрлөлтэй нөхөн сэргээлт хийх, зардлаа эвдэгдсэн газарт байгаа ашигт малтмалыг дахин олборлож олох эрх олгосон шийдвэр гаргасан.

Өнөөгийн байдлаар 20 аймгийн 78 суманд 214 газарт хувиараа ашигт малтмал олборлох үйл ажиллагаа явагдаж байна.

2017 онд Эрүүгийн цагдаагийн албаны эдийн засгийн гэмт хэрэгтэй тэмцэх газраас орон нутагт явуулсан судалгаагаар хайгуулын болон ашиглалтын зөвшөөрөлгүй 12 аж ахуйн нэгж 112.1 кг алтыг стандарт хэмжил зүйн газраар сорьцлуулан Монголбанкинд тушаасан, ашиглалтын тусгай зөвшөөрөлтэй боловч олборлолтын үйл ажиллагаа явуулаагүй гэх 19 аж ахуйн нэгж 597.9 кг алтыг стандарт хэмжил зүйн газраар сорьцлуулан Монголбанкинд тушаасан, мөн стандарт хэмжил зүйн газрын Сорьцын хяналтын хэлтсээр 5603.9 кг алтанд сорьц тогтоолгосноос 55.5 хувь (3039.6кг) нь л Монголбанкинд тушаажээ⁷. Үлдсэн алт хаагуур хэрхэн шингэсэн нь тодорхойгүй байгаа нь улсын хилээр хууль бусаар нэвтэрсэн гэх таамаглалд ч хүргэж байна.

¹ ЦЕГ-ын Мэдээлэл, дүн шинжилгээ, шуурхай удирдлагын алба. Монгол Улсад бүртгэсэн гэмт хэрэг, зөрчлийн нөхцөл байдал-2019. Уб., 2020. 226 дахь тал.

² Хууль сахиулахуй. (Онол, арга зүйн улирал тутмын сэтгүүл) Уб., 2020. №02 (24). 229 дэх тал.

³ Хил судлал. (Шинжлэх ухаан, эрдэм шинжилгээ, сургалт, арга зүй, танин мэдэхүйн улирал тутмын сэтгүүл) Уб., 2019. №01. 20 дахь тал.

⁴ Баянхонгор аймгийн Иргэдийн төлөөлөгчдийн хурлын 2014 оны 03 дугаар сарын 17-ны өдрийн 8/4 дугаар тогтоол, мөн аймгийн засаг даргын 2014 оны 6 дугаар сарын 13-ны өдрийн №4 тоот Бөмбөгөр сумын нутагт нөхөн сэргээлт хийх гэрээний 1.4., 1.5-д “өөрөө болон үйл ажиллагаанаас олсон орлогоороо санхүүжүүлэх, утгуур ачигч 4, угаах төхөөрөмж 4 ширхэг” ажиллуулах заалт нь олборлолт явуулахыг дэмжсэн.

⁵ Дорноговь аймгийн засаг даргын 2014 оны 12 дугаар сарын 15-ны өдрийн А/626 тоот захирамж. 2017 оны 01 тоот гэрээ,

⁶ Төв аймгийн Заамар сумын иргэдийн төлөөлөгчдийн хурлын 2014 оны 03, 05 дугаар тогтоол, мөн сумын засаг даргын 2014 оны 02 тоот “Заамархаан ХХК-ийн гэрээт талбайд бичил уурхайгаар ашигт малтмал олборлох гурвалсан гэрээ”-ний 2 дахь заалт.

⁷ П.Очбадрах. Хууль бусаар ашигт малтмал олборлох гэмт хэргийг эрүүгийн тагнуулын ажлаар илрүүлэх ажиллагаа. Хууль зүйн докторын зэрэг горилсон бүтээл. Уб., 2021.

Монгол Улсын нутаг дэвсгэрт “дэлхийн 23 улс, 687 ашигт малтмалын тусгай зөвшөөрөл эзэмшиж байгаагаас гадна манай улсын хуулийн этгээдийн нэр дээр гадаадын 11 улсын хуулийн этгээд 1000 орчим ашигт малтмалын тусгай зөвшөөрөл эзэмшдэг¹” нь нийгэм, эдийн засгийн хөгжлийн хувьд шинэ боломжийг олгох болсон ч түүний хажуугаар шинэ эрсдэлийг дагуулах болсон. Тухайлбал, судлаачид “манай улсын хилийн бүс, зурваст гадаадын хөрөнгө оруулалттай аж ахуйн нэгж, байгууллага ашигт малтмал, газрын тос олборлох явдал эрс нэмэгдэж, гадаадын ажиллах хүч олноор байрлаж ажиллах болсон нь орон нутгийн ард иргэдийн дургүйцлийг төрүүлж гадны иргэд, байгууллагын үйл ажиллагааг саатуулах, зогсоох, нутгаасаа хөөхийн зэрэгцээ ард иргэдийн үзэл бодол, үйл ажиллагааг дэмждэг зохион байгуулалттай бүлэг, эвсэл, холбоо байгуулагдсан²” талаар дүгнэлт хийсэнтэй санал нэг байна.

ДҮГНЭЛТ

Судалгааны үр дүнд үндэслэн дараах дүгнэлт хийж байна.

1. Монгол Улсад ашигт малтмал хууль бусаар олборлох гэмт явдал XVIII зууны үеэс эхлэн түүхэнд тэмдэглэгдэж, Богд хаант Монгол Улсын хууль тогтоомжоос эхлэн хуульчлагдан, нийгмийн хөгжилтэй уялдан эрх зүйн зохицуулалтад тусгагдаж иржээ.

2. Эрүүгийн хуулиар “Хууль бусаар ашигт малтмал хайх, ашиглах, олборлох” гэмт хэрэгт ердийн болон цацраг идэвхт ашигт малтмалыг багтааж, түгээмэл тархацтай ашигт малтмалын хууль бус олборлолтыг зөрчлийн хуулиар зохицуулжээ. Энэ нь байгалийн элемент, газрын хэвлийд учруулдаг хохирлыг төдийлөн тооцолгүй журамласан нь өмнөх хуулиас ухарсан зохицуулалт болжээ.

3. Ашигт малтмал хууль бусаар олборлох гэмт хэргийн холбогдогчтой нутгийн захиргааны байгууллага, албан тушаалтан “нөхөн сэргээлтийн гэрээ”-ээр халхавчлан хууль бус олборлолт явуулах боломж олгож байгаа нь ялангуяа хилийн бүс, зурваст ажиллаж байгаа цагдаа, хил хамгаалах байгууллагын хяналт шалгалтаас хөндийрүүлэх гарц болж байна.

4. Ашигт малтмал хууль бусаар олборлох гэмт хэрэгтэй тэмцэх чиглэлээр цагдаа, хил хамгаалах байгууллагын хамтын ажиллагаа төдийлөн үр дүнд хүрэхгүй байна.

Санал: Судалгааны үр дүнд үндэслэн дараах санал дэвшүүлж байна.

1.1. Монгол Улсын Эрүүгийн хуулийн 7.5 дугаар зүйлийн 4 дэх хэсгийн “...тээврийн хэрэгсэл ...тухайн гэм буруутай этгээдийн өмчлөлд байсан нь тогтоогдсон тохиолдолд...” гэсэн заалтыг: “...гэм буруутай этгээдийн өмчлөлд байгаа эсэхээс үл хамааран хураан авах” гэж өөрчлөх;

1.2. Монгол Улсын Эрүүгийн хуулийн 24.2 дугаар зүйлд заасан “Хууль бусаар ашигт малтмал хайх, ашиглах, олборлох” гэмт хэрэгт ердийн болон цацраг идэвхт ашигт малтмал дээр түгээмэл тархацтай ашигт малтмалыг нэмж эрүүгийн эрх зүйн хамгаалалтад авах.

1.3. Хил орчмын бүсэд ашигт малтмалын хууль бус олборлолт явуулж байгааг илрүүлж, нотлох ажиллагаанд цагдаагийн байгууллагаас хил хамгаалах байгууллагатай харилцан мэдээлэл солилцон, хамтран ажиллах гэрээ, санамж бичиг байгуулах;

ЭХ СУРВАЛЖИЙН ЖАГСААЛТ

1. ЦЕГ-ын Мэдээлэл, дүн шинжилгээ, шуурхай удирдлагын алба. Монгол Улсад бүртгэсэн гэмт хэрэг, зөрчлийн нөхцөл байдал-2023. УБ.
2. Эрдэс баялгийн салбарын статистик мэдээ. 2019 он. УБ.
3. Б.Одонгэрэл. Хуулийн этгээдэд хүлээлгэх эрүүгийн хариуцлага. Хууль зүйн докторын зэрэг горилсон бүтээл. УБ., 2020.
4. П.Очбадрах. Хууль бусаар ашигт малтмал олборлох гэмт хэргийг эрүүгийн тагнуулын ажлаар илрүүлэх ажиллагаа. Диссертаци. УБ., 2021.
5. Г.Эрдэнэбаясгалан. Амьдрах орчны үнэлгээнд тулгуурлан байгаль орчны хохирлыг тооцох аргачлалыг боловсронгуй болгох нь. Диссертаци. УБ., 2019.

¹ Хууль сахиулахуй. (Онол, арга зүйн улирал тутмын сэтгүүл) УБ., 2020. №02 (24). 230 дахь тал.

² Д.Дашдаваа., Ц.Ганболд., А.Муратхан. Хилийн аюулгүй байдал. Нэг сэдэвт бүтээл. УБ., 2021. 92 дахь тал.

6. Э.Авирмэд, Д.Дашцэдэн, Г.Совд. Монгол хууль. Уб., 1997.
7. С.Гантулга, Б.Энхболд. Эрүүгийн эрх зүй: тусгай анги. Уб., 2018.
8. Д.Батболд. Ашигт малтмал өмчлөл, ашиглалтын Үндсэн хуулийн үндэслэлийг хөгжүүлэх нь. Хууль зүйн докторын зэрэг горилсон бүтээл. Уб., 2020.
9. 2016 global initiative against transnational organized crime. All rights reserved
10. Ар Монгол дахь хятадын худалдаа-мөнгө хүүлэл (1751-1911). Баримт бичгүүд.
11. Монголын хууль тогтоомжийн түүхэн эмхэтгэл 1206-1910. I. Уб.